

Sandhems kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
partiell omputsning av fasad

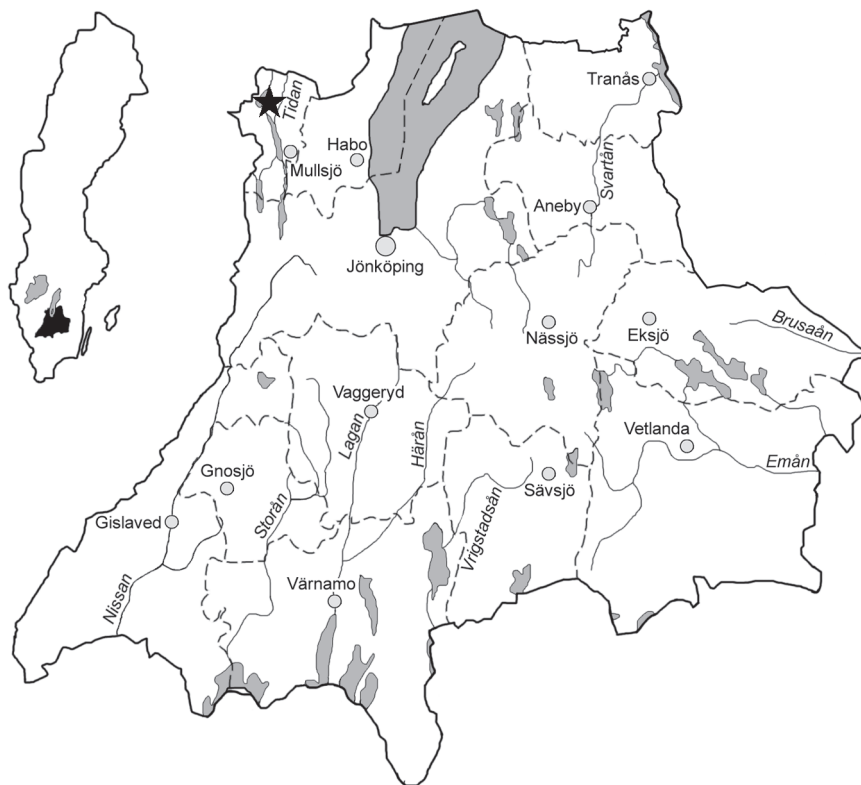
*Sandhems socken i Mullsjö kommun,
Jönköpings län, Skara stift*

Sandhems kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
partiell omputsning av fasaden

*Sandhems socken i Mullsjö kommun
Jönköpings län, Skara stift*

Rapport och foto: Britt-Marie Börjesgård
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

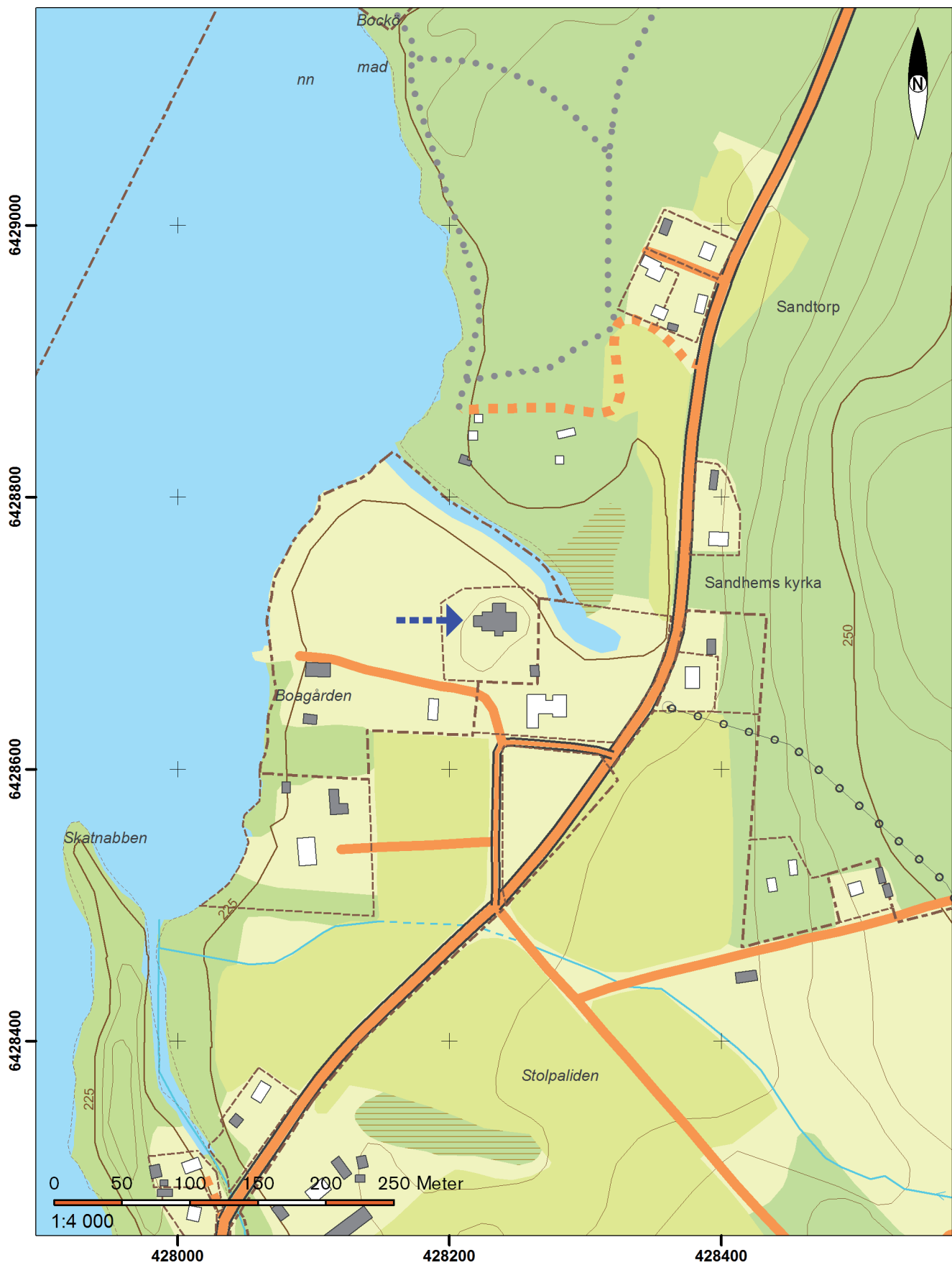
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2016

Innehåll

Inledning	5
Syfte	5
Historik	5
Före åtgärd	7
Omfattning och vidtagna åtgärder	7
Åtgärder	7
Omfattning	7
Material	9
Sammanfattning	9
Utvärdering	9
Antikvariska noteringar	10
Referenser	10
Arkiv	10
Tekniska och administrativa uppgifter	11
Bilagor	11
Bilaga 1 Fotografier från slutbesiktning	11
Bilaga 2 Materialspecifikation	16

Utdrag ur digitala fastighetskartans blad 64E 2cN.

Inledning

Länsstyrelsen lämnade i beslut daterat 2015-06-22, tillstånd till putsarbeten på Sandhems kyrka, dnr 433-4703-2014.

Tillståndet gällde för omputsning av delar av kyrkans fasad och sockel. Som villkor gällde bl.a. att arbetena utfördes i enlighet med handlingar från Allt i Bygge AB, daterat 2014-04-28. Plåttäckning av sockeln utgick dock i länsstyrelsens beslut i förhållande till handlingen och i stället skulle sockelns anslutning mot fasaden byggas upp med bruk och fasas av för en god avvattning. Vidare skulle arbetena ske med antikvarisk medverkan och dokumenteras.

Antikvarie Britt-Marie Börjesgård har på församlingens uppdrag besiktigt arbetena och sammanställt rapporten.

Syfte

Syftet med åtgärden vara att åtgärda putsskador på kyrkans nedre del. Skadorna var framförallt estetiskt störande.

Historik

Sandhems kyrkoplats har anor från medeltiden. Den nuvarande kyrkoplatsen i Sandhem kyrka kan troligen dateras tillbaka till 1100-talet, då det finns en dopfunt från denna tid. Den första kyrkan var av trä. Den första stenkyrkan anges i en beskrivning över Sandhems pastorat från 1784, vara uppförd år 1401. Detta årtal skulle enligt samma källa ha funnits inristat i korets mur. Det var en liten stenkyrka med torn, rester av grundmurarna har påträffats under golvet i den nuvarande kyrkans sydvästra del. År 1693 utvidgades kyrkan åt norr och öster, medan tornet och murarna i väst respektive syd behölls. Tornet byggdes sedan om år 1716. Mot slutet

Sandhems kyrka från söder före åtgärd.

av 1700-talet hade även denna kyrka blivit för trång och år 1780 godkändes ritningen till en kyrkobyggnad i rokokostil av Kungl. Maj:t. Församlingen hade dock inte medel till att bygga någon ny kyrka, utan först år 1838 då tornet hade skadats av ett blixtnedslag, kom den nya kyrkan att uppföras. Empirekyrkan, som invigdes år 1841, står helt på den gamla kyrkans grund med undantag för koret som utvidgades något åt öster.

Kyrkan putsades senast om 2002, det har dock varit problem med partiella putssläpp, färgbortfall och fuktrosor framförallt på kyrkans nedre del mot sockeln.

Inför putsarbetena 2002 gjorde länsmuseet en genomgång av händelsehistoriken avseende fasaden. Följande noterades då:

1913 In- och utvändig vattrifning af puts samt utvändig affärgning med ljus kalkfärg, jämte nya solbänkar af kalksten i fönstren. Inmurningen av kalkstensplattorna bör ske med kalkbruk, ej med cementbruk, hvilket fläckar kalksten och puts.

Uppförande av vapenhus på långhusets södra vägg, bekostat av ryttmästare Bäckström på Tunarp. (Ritning från 1892).

1934 Pannrum under sakristian, utfört i armerad betong

1945 Putslagningar, avfärgning vit helsingborgskalk, ommålning av torntak samt fönster, lika befintligt

1971 Genomgripande fasadrenovering. Kyrkan nyputsades med KC-bruk (Tomurex). Inför arbetena gjordes också provschakt av grunden, då muren uppvisade sprickor. I handling föreslås XXX, vilket Riksantikvarieämbetet avrådde. Vad som utfördes framgår ej av handlingarna.

1986 Putslagningar framförallt på tornet utförd med KC-bruk, 2:1:12, Stråbruken. Avfärgad med Serponit kalkfärg 253.

Vid arbetena 2002 användes ett hydrauliskt kalkbruk (Kkh 35/65/500 0-3mm). Avfärgning utfördes med Serpo 244 KC-färg VIT.

Putsskada på södra fasaden.

Putsskada vid sidan om porten i väster.

Före åtgärd

Kyrkan hade skador i avfärgning och putsyta på den nedre delen av fasaden. Skadorna var generella runt i princip hela kyrkan.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Åtgärder

Putsen knackades ned på kyrkans nedre del, cirka en meter från mark. På sockeln slipades färgen bort.

De nedknackade ytorna ströks med rödgrund. På partier av sockeln med dålig avrinning gjöts ett större fall.

Den nya putsytan byggde upp i skikt. Ytputsen utfördes lika befintlig med kvastad yta.

Till avfärgning nyttjades KC-färg, standardvit, vilket var det som användes vid senaste omputsningen år 2002.

Omfattning

På den södra fasaden omfattade arbetena sockeln och fasaden under fönstren. På tornets södra sida, lagades knappt två meter upp på fasaden samt partiella lagningar högre upp på tornet. På den västra fasaden sträckte sig lagningarna ungefär lika högt, dvs knappt två meter upp, samt smärre partiella lagningar i anslutning till det runda fönstret. På tornets norra sida lagades ytan under fönstret. På kyrkans norra fasad, väster om sakristian, följde lagningen i stort samma linje, det vill säga under fönstren. På långhusets norra sida, öster om sakristian, omfattade lagningarna cirka en meter upp på fasaden. Sakristians östra och västra fasad likaså. På den norra sidan gjordes bara smärre lagningar. På långhusets östra vägg lagades cirka en meter och på den södra fasaden likaså. En mindre lagning gjordes också på vapenhusets kapitäl åt öster.

Putsskada på tornets södra fasad. Underliggande puts-skikt av olika sammansättning, det mörka till vänster är troligen ett cementhaltigt bruk.

Pågående arbeten på södra fasaden, öster om södra entrén och väster om den.

Bildsviten visar de pågående arbetena, från vänster till höger, södra fasaden och tornet, tornet och västra fasaden, norra fasaden väster om sakristian, norra fasaden och del av sakristian samt östra fasaden.

Material

Grund: Weber rödgrund

Putsbruk (utjämning och ytputs): Weber C-bruk som bas, kompletterat med släckt murkalk och sand enligt specifikation.

Avfärgning: KC-färg, standardvit

Den specifika bruksblandningen framgår av bilaga 2.

Sammanfattning

De aktuella arbetena har innefattat:

- nedknackning av bruk med dålig vidhäftning och nedslipning av färg på sockeln
- omputsning av nedre delen av fasaden, samt delar av tornet,
- viss pågjutning av sockeln för bättre fall
- avfärgning av omputsade partier

Utvärdering

Slutbesiktning av de utförda arbetena genomfördes den 8 oktober 2015. Vid besiktningstillfället deltog, från församlingen Elisabeth Falk Nilsson, Helvi Dahlén och Ove Algotsson, Denny Lund, stiftsingenjör Skara stift, Ola Larsson och Erik Skog, Allt i Bygge AB samt antikvarie Britt-Marie Börjesgård, länsmuseet.

Församlingen har utsett Jönköpings läns museum, Britt-Marie Börjesgård till antikvarisk medverkande. Länsmuseet har följt de utförda arbetena i samråd med entreprenör och beställare.

Vid slutbesiktningen fanns inget att anmärka. Entreprenören lämnade en beskrivning på genomförda arbeten vid besiktningen. Det noterades att arbetena inte utfördes helt enligt offert då länsstyrelsen inte gav tillstånd till plåttäckningen av sockeln.

Länsmuseets generella synpunkt var att arbetena var väl utförda och i enlighet med länsstyrelsens beslut och de av länsmuseet preciserade anvisningarna. De slutförda arbetena har genomförts på ett antikvariskt tillfredsställande sätt och godkändes därför.

Foto från slutbesiktningen, från vänster Erik Skog och Ola Larsson, Allt i Bygge AB, Ove Algotsson, Elisabeth Falk Nilsson och Helvi Dahlén från församlingen samt Denny Lund, stiftsingenjör Skara stift.

Antikvariska noteringar

Frågan om brukstyp diskuterades inför arbetet. Vid senaste omputsningen 2002 nyttjades ett hydrauliskt kalkbruk. Den tidigare historiken visar dock att man återkommande har nyttjat ett KC-bruk. Inför den nu genomförda omputsningen fick församlingen tillstånd till åtgärden utifrån en handling som inte specificerade vilka material entreprenören avsåg använda.

Entreprenören hade gjort en analys via Weber som påvisade att KC-bruk hade nyttjats, vilket också källorna bekräftar. Vid första byggmötet den 3 juli 2015 var arbetena redan påbörjade. Putsen var nedknackad och putsarbetet pågick på tornets och kyrkans norra fasad samt på kyrkans östra sida. Vid samma möte presenterade entreprenören analysen, att det var en svag cementinblandning i underliggande skikt. Analysresultatet pekade på en sammansättning KC 70-30-600. Vid mötet talades om KC-bruk, då det var det som var nyttjat före 2002. För sockeln gavs klartecken att nyttja B-bruk i smärre partier där den var urrunnen i dess nedkant.

Vid slutbesiktningen lämnade entreprenören en mycket enkel materialspecifikation, där det bara framgick att det var ett C-bruk som var nyttjat. Alltså ett starkare bruk än vad analysen visade och vad som diskuterades på första byggmötet.

Länsmuseet har sedan varit i kontakt med entreprenören som har lämnat en kompletterande materialspecifikation där det framgår hur bruket är blandat för att komma så nära analysen som möjligt, se bilaga 2.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum. Topografiska arkivet.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd, belysning: 433-4703-2014
 JLM dnr: 216/14
 Beställare: . . . . .Mullsjö och Sandhems församling
 Entreprenör: . . . . .Allt i Bygge AB, Tidaholm
 Antikvarisk medverkan: . . . . .Britt-Marie Börjesgård
 Rapportansvarig: . . . . .Britt-Marie Börjesgård
 Foto: . . . . .Britt-Marie Börjesgård
 Slutbesiktning: . . . . .8 okt 2015
 Län: . . . . .Jönköpings län
 Kommun: . . . . .Mullsjö kommun
 Socken: . . . . .Sandhems socken
 Fastighetsbeteckning: . . . . .Sandhem
 Belägenhet: . . . . .Digitala fastighetskartans blad 64E 2cN.

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Bilagor

Bilaga 1.   Fotografier tagna vid slutbesiktningen.

Den södra fasaden, öster om entrén.

Detalj av lagat kapitel vid sydportalen.

Tornet och delar av den södra fasaden.

Översikt södra fasaden.

Södra fasaden väster om sydportalen.

Tornet från sydväst.

Tornet och del av norra fasaden.

Ventilationsdonet under fönstret målades in mot fasaden.

Norra fasaden och sakristian från väster.

Sakristian från väster.

Sakristians norra och östra fasad.

Norra fasaden och sakristian från öster.

Norra fasaden öster om sakristian.

Östra samt delar av södra fasaden.

Översiktsbild från väster.

Översiktsbilder från söder.

Datum
2016 06 16

Sandhems kyrka

Förtydliganden över putsmaterial på vägg.

Vi har använt Putsbruk C Base (50/50/650) Fabrikat Weber. som bas till ytputsen.

Analysen var 70/30/600 dvs svagt C bruk.

För att komma så nära som möjligt har vi tillsatt 2.2 kg(1,3 liter) Släckt Murkalk E fabrikat Weber och 11.7kg (7.3 l) sand 0-4 (Ulles grusgrop i Gälleberg Hökensås) /säck av putsbruk C Base.

Bifogar faktura specar Borgunda såg

Med Vänlig Hälsning

Allt i Bygge Tidaholm AB

Murarmästare

Kennet Bergman

Ola Larsson

Under sommaren 2015 utfördes en partiell omputsning av fasaden på Sandhems kyrka. Det var framförallt sockeln och den nedre delen av fasaden som generellt putsades om runt hela kyrkan.